

נשות כוהנים ובדיקות אולטרה סאונד

השאלות ההלכתיות העומדות לדיון

בדרך כלל משפרת הקדמה הטכנולוגית את איכות חיינו, הן בתחום חיי החולין השוטפים, והן בתחומים ההלכתיים. כך, למשל, אמצעי תקשורת מתקדמים ובדיקות DNA מסייעים להתרת נשים מעגינותן.

אך ישנם מקרים בהם דווקא הקדמה הטכנולוגית היא המעוררת קשיים הלכתיים. כך, למשל, הם פני הדברים בבדיקת האולטרה סאונד, שהיא אחת הבדיקות השגרתיות בהיריון. כידוע, אסור לכוהנים להיטמא למתים. בבתי החולים ישנם לעתים מתים, ואם אין בהם סידור המונע את התפשטות הטומאה, הדבר גורם לכך שכל השוהים בו ייטמאו אף הם. אם אשת כוהן מעוברת תגלה, באמצעות בדיקת האולטרה סאונד, שהעובר שברחמה הוא זכר, כיצד תוכל ללדת את תינוקה בבית חולים שאין בו סידור מיוחד למניעת העברת הטומאה? האם מותר לה להיכנס לאוהל המת שלא בשביל ללדת? זאת ועוד, האם יש לחייב נשות כוהנים מעוברות לעבור בדיקת אולטרה סאונד ובאמצעותה לגלות את מין העובר, ובכך להימנע מהספקות ההלכתיים העולים בשאלות אלו? ואולי עדיף מבחינה הלכתית שלא לעבור בדיקה כזו, בבחינת "יוסיף דעת יוסיף מכאוב" (קהלת א', יח)? במאמר זה אשתדל לסקור ולבאר מעט את הבעיות ההלכתיות הקיימות בנושא.

איסור טומאת מת לכוהן וטעמיו

התורה אוסרת על כוהנים להיטמא למתים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן וְאָמַרְתֶּם אֲלֵהֶם לִנְפֹשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמִּי:
(ויקרא כ"א, א)

איסור זה חל רק על הזכרים ולא על הנקבות:

כהנת מטמאה כו'. מ"ט? אמר קרא: "אמור אל הכהנים בני אהרן", "בני אהרן" – ולא בנות אהרן.
(סוטה כג ע"ב)

בעל ספר החינוך הסביר מדוע הוזהרו הכוהנים מלהיטמא למתים:

משרשי המצוה, לפי שהכהנים נבחרו לעבודת השם ברוך הוא, כמו שאמר הכתוב "קדושים יהיו לא-להיהם" (ויקרא כ"א, ו), על כן הרחיקם מן המת... שענין הטומאה דבר נמאס ונאלח, וגוף האדם המת פירשו חכמים שהוא אבי אבות הטומאה, כלומר שיש לו טומאה חזקה עד מאד, למעלה מכל טומאה. והענין הוא כי בהפרד מעליו צורת השכל החיה הטובה וישאר הוא לבדו, בשגם הוא בשר פחות וגרוע ומשתוקק אל הרעות, וגם ברעתו רבה החטיא הנפש היקרה בעודה שוכנת אצלו, על כן ראוי שיטמא כל סביביו בהתפשט מעליו כל הודו שזהו נפשו, ולא נשאר בו כי אם החומר הרע. וראוי באמת למשרתי השם להתרחק ממנו... (ספר החינוך מצווה רסג)

לדעת ספר החינוך, הואיל והכוהנים נבחרו לעבודת ה' במקדש, הרחיקם הקב"ה מלבוא במגע עם טומאת המת, שכן היא דבר מאוס ומגונה.

לעומת זאת, גישת הספורנו היא שהאיסור נובע ממעלתו המיוחדת של הכוהן. האיסור המאפשר לו למלא את תפקידו הרוחני והחינוכי בצורה מיטבית, כאשר הציבור רואה בו אישיות מורמת מעם, ובכך יטו אוזן לדבריו:

הטעם שלא יטמא הכהן כי אם לקרוביו הוא כי אמנם הכהן הוא בעל בעמיו להבין ולהורות "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו" (מלאכי ב', ז), וראוי לאיש כזה לנהוג נשיאות כי היכי דלשתמען מיליה ואין ראוי שיחלל הכנתו אל מקדש וקדשיו כדי לכבד המתים הבלתי קרובים, כאמרם ז"ל (סנהדרין מו ע"א) שהקבורה וההספד למת הם יקרא דשכבי. אמנם לקרובים התיר להטמא כי כבודם הוא כבודו. (ספורנו ויקרא כ"א, ד)

הרא"ה קוק תפס את האיסור באופן אחר לחלוטין. בניגוד לספר החינוך והספורנו שראו במוות ביטוי לחיסרון, סבר הרב קוק שהמוות אינו רע.

המות הוא חזיון שוא, טומאתו היא שקרו, מה שבני אדם קוראים מות, הרי הוא רק תגבורת החיים ותעצומתם. ומתוך השקיעה התהומית בקטנות, אשר לב האדם השקיע אותו בה, הרי הוא מצייר את תגבורת החיים הזאת בצורה מדאיבה וחשוכה, שהוא קוראה מות.

מתעלים הם הכהנים בקדושתם מהקשבה שקרית זו, שאי אפשר להמלט ממנה כל זמן שהממשל הכזבי כל כך שולט בעולם, כי אם בהעברת העיניים מהמחזה המביא את רשמי ההטעאה הללו אל הנפש, על כל נפשות מת לא יבא, לנפש לא יטמא בעמיו. (אורות הקודש חלק ב, עמ' שפ)

לדעת הרב קוק המוות הוא מצב בו עולה הנשמה למקום גבוה יותר. אמנם אין המוות נתפס כך בעיני המתבונן הרואה את המציאות בעיניים של קטנות, לעומת הגודל והעצמה האמתיים שבמוות.

הרב חנן פורת, במאמר שפרסם בשנתו האחרונה לחייו, היטיב להסביר את דברי הראי"ה קוק, בעמדו על משמעות דבריו עבור הכוהנים שנאסר עליהם להיכנס לבית העלמין ולהיות שותפים מלאים בלוויית יקיריהם:

הראי"ה קוק העמיק להבחין בין צערם של החיים על אבדן יקיריהם, לבין ההכרה כי גם לאחר מותם לא נסתיימה עלייתם בקודש, והם זוכים ל"תגבורת החיים ותעצומתם" והולכים מחיל אל חיל. הראי"ה קוק חושף את שורש ההלכה האוסרת על כהנים להיטמא למתים, ומאיר באמצעותה את הדרך להתמודדות עם חזיון המוות, מנקודת מבט הניצבת מעליו ואינה כורעת בך לפניו; נקודת מבט הצופה למרחקים ורואה את החיים המפכים לאחר המוות בעולמות עליונים.

מאז ימי נעורי התקשיתי להשלים עם ההלכה הקובעת שאסור לכהנים להיות שותפים מלאים בלוויית המת ולגלות בכך את מעורבותם האישית בצער המשפחה שמתה מוטל לפניו, אך מאז שהפנמתי את דברי הראי"ה על חזיון המוות ש"טומאתו היא שקרו", כל אימת שאני נושא עיני אל הכהנים הניצבים בדומייה מחוץ למעגל הקרוב של העוסקים בקבורה כאן ועכשיו ומרימים עיניהם הרחק וגבוה, אני נזכר בדברי הראי"ה הקוראים אלינו: "אל גאווה המוות!" חיי הנצח הנמשכים והולכים ביתר עוז בעולם הבא עוד ינצחו אותך. ואנו שלוחים לבשר אותה בקדושה ובטהרה, דווקא בעיצומה של תחושת הצער, בעת ההלוויה והקבורה.

("אל גאווה המוות", מעט מן האור, פרשת אמור תשע"א)

האיסור לטמא כוהנים קטנים

מלבד האיסור המוטל על הכוהנים לטמא את עצמם, יש ציווי נוסף האוסר על המבוגרים לטמא כוהנים שלא הגיעו לגיל מצוות:

"אמור" "ואמרת", להזהיר גדולים על הקטנים. (יבמות קיד ע"א)

וכך גם פסק השולחן ערוך:

כשם שהכהן מוזהר שלא לטמאות, כך מוזהרים הגדולים על הקטנים. (יו"ד שע"ג, א)

אך הוסיף עליו הרמ"א שהאיסור על המבוגרים מוגבל למעשה **ישיר** המטמא את הכוהן הקטן:

ודוקא לטמאותן בידיים. אבל אם הקטנים מטמאין מעצמן, עיין באור"ח סימן שמ"ג אי צריך להפרישן.

ושם באורח חיים כתב הרמ"א:

וי"א דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו. וי"א דלא שייך חינוך לבית דין, אלא לאב בלבד.

דהיינו, אף שמדאורייתא מוגבל הדין למעשה ישיר, מדרבנן אביו של הכוהן הקטן מחויב למנוע מבנו מלטמא עצמו למת מדין חינוך. דין זה תלוי בהתפתחותו השכלית של הבן, ויש חובה להפרישו מדין זה רק אם הוא עושה או נמנע מלעשות דברים מתוך הבנה מסוימת. לדבריו, אם כוהן קטן טימא עצמו בכניסה לאוהל המת והוא לא הגיע עדיין לגיל חינוך, אין על אביו חיוב להוציאו מהמקום.¹

חידושו של הרוקח

על פי המבואר בתורה, טומאת המת עוברת אף בשהייה במבנה בו נמצאת הגופה. טומאה זו קרויה טומאת אוהל:

זאת התורה אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא שכבת ימים: (במדבר י"ט, יד)

בהתייחסו למציאות שהייתה לפני בדיקות האולטרה סאונד, חידש הרוקח (והביאו הש"ך יו"ד שע"א, ס"ק א) שאשת כוהן מעוברת יכולה להיכנס לאוהל המת בגלל ספק ספקא:

אשת כהן מעוברת מותרת ליכנס באהל המת, דספק ספקא הוא: דשמא נפל הוא, או שמא נקבה היא.

לדבריו, אישה זו אינה צריכה לחשוש מלהיכנס למבנה ששוכן בו מת, משום שקיימים שני ספקות האם קיים במצב זה איסור. ראשית, יכול להיות שהעובר שברחמה הוא נפל, ואין איסור לטמאו. שנית, אף אם העובר בר קיימא, יכול להיות שהוא נקבה, שאינה אסורה בהיטמאות למתים.²

1. אמנם הב"ח (אור"ח שמ"ג) פסק שעל אביו הכוהן של תינוק למנוע ממנו מלטמא עצמו למת, גם אם מדובר בקטן שלא הגיע לגיל חינוך, אבל נראה שדעתו לא התקבלה להלכה.
2. ראה שדי חמד (מערכת הסמך, כלל עא) המביא מספר פוסקים הטוענים שאף שמתר להתבסס על ספק ספקא, בכל זאת יש משום מידת חסידות שלא להסתמך על כך.

דברי הרוקח והש"ך היו מבוססים על העובדה שמינו של העובר לא נודע לאישה, כך שהיה מקום להסתפק שמא הוא זכר או נקבה. בזמננו, אם בבדיקת אולטרה סאונד התגלה מין העובר, ממילא התבטל ספק זה, ונשאר רק ספק אחד. אם כן, במקרה כזה יש להחמיר, שכן מדובר בספק באיסור תורה.

ספק ספקא כשהספקות אינם שקולים

לכאורה יש מקום להשיג על עצם הספק ספקא שהביא הרוקח. אמנם ההסתברות שהעובר הוא זכר דומה להסתברות שהוא נקבה, אך הספק השני אינו שקול. רובם המוחלט של התינוקות הנולדים בעולם אינם נפלים, ובוודאי שכך המציאות בארצות המפותחות והמתקדמות. אין אנו ממש מסופקים ביחס לכך. כך הקשו למשל הפרי מגדים (אשל אברהם, שמ"ג ס"ק ב) והמהרש"א (גליון מהרש"א על הש"ך שם).

טענה זו, שכדי להיקרא ספק צריך הספק להיות שקול ובעל סיכויים שווים לכל אפשרות משתי האפשרויות, היא כלל ידוע בדיני ספקות:

באיזה ספק כשיש רגלים לדבר לאיסור או להיתר – לא מיקרי ספק. וכן ספק הרגיל וקרוב לוודאי – לא מקרי ספק. וכן דבר שאינו מצוי – לא נחשב ספק. וכל דבר שיש לתלות בהיתר יותר מבאיסור, או באיסור יתר מבהיתר – הולכים אחר זה. (ערוך השולחן יו"ד ק"י, קטו)

קושי זה בדברי הש"ך, אילץ את החתם סופר לטעון שהיסוד ההלכתי המתיר לנשות כוהנים הרות להיכנס לאוהל המת אינו ספק ספקא, כי אם רוב:

אבל קושיה מעיקרא ליתא, דספק ספקא דרוקח הוא לאו דוקא, וכוונתו: סמוך מיעוט מפילות למחצה דנקבות,³ והוה ליה זכרים בני קיימא מיעוטא.⁴ (שו"ת חתם סופר חלק ב, יו"ד סי' שנד)

לדעת החתם סופר, לפנינו ספק שקול (50%) ביחס למינו של העובר, ואם נצרף ל-50% אלו את האפשרות הריאלית, אף אם היא מתממשת רק לעתים רחוקות, שהולד יהיה נפל, הגענו למצב שבו לרוב העוברים שייולדו לאישה כזו אין איסור להיטמא למת.

3. מבחינה מציאותית דברי החתם סופר אינם מדויקים, שכן יש יותר לידות של נקבות מאשר של זכרים. עובדה זו, שככל הנראה לא הייתה ידועה עד לשנים האחרונות, מחזקת את דברי החתם סופר שיש כאן רוב עוברים שאין עליהם איסור להיטמא למת.

4. ראה היגיון דומה ביבמות קיט ע"א.

בירור המציאות במקרים של ספקות

הגמרא בפסחים עוסקת בחיוב בדיקת חמץ בבית שנשכר בערב הפסח, ולא ידוע אם בעל הבית בדק אותו:

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? – לישיליה! דליתיה להאי דלשיליה, לאטרוחי להאי מאי?
(פסחים ד ע"א)

רבנו נסים מבאר ששאלת הגמרא מתבססת על כך שאין לסמוך על חזקה כאשר ניתן לברר את הספק:

דאי איתיה למשכיר קמן לא נפקא לן מיניה מידי, דאפילו נימא דחזקתו בדוק, כל היכא דאיתיה קמן שיילינן ליה, דלא סמכינן אחזקה, דכל היכא דאפשר לברורי מילתא מבררינן.
(ר"ן פסחים א ע"ב באלפס, ד"ה גרסינן בגמרא)

דברים דומים כתבו גם ראשונים אחרים, ובהם הריטב"א והמהר"ם חלאווה שם. המשנה למלך מעמידנו על ההיגיון בכך. לדבריו, כל עוד אפשר לברר את המציאות כלל אין לפנינו ספק. ניתן להתייחס לספק במציאות כספק רק כשלא ניתן לברר את המציאות:

דאף דקיימא לן דספקא דרבנן לקולא, היכא דיכול להתברר לא אזלינן לקולא, משום דלא חשיב ספק כל שיכול להתברר. (משנה למלך הלכות בכורות ד', א ד"ה והנני)

לפי דברים אלו, לכאורה לא ניתן כיום לסמוך על היתריהם של הרוקח והחתם סופר, שכן ניתן לבדוק את מין העובר בבדיקת אולטרה סאונד פשוטה, לפחות משלב מסוים בהיריון, ואין להתייחס לכך שאיננו יודעים את מינו כאל ספק החל משלב זה.

אך נידון זה קשור בשאלה אם גם בספק ספקא עלינו לברר את הספק. כך, למשל, כתב הרמ"א:

עוף שבחזקת איסור עומד, ונשבר או נשמט גפו, וספק מחיים או לאחר שחיטה; ואם תמצא לומר מחיים, שמא לא נקבה הריאה יש להתיר מכח ספק ספיקא. אף על פי שיש לברר על ידי בדיקת הריאה – אין לחוש.
(הגהת הרמ"א על שולחן ערוך יו"ד ק"י, ט)

לדבריו, בספק ספקא לא צריך לברר את המציאות אף אם ניתן לעשות זאת. הש"ך (שם, כללי דיני ספק ספקא בקצרה, ס"ק לה) הביא את דברי הרמ"א, אך ציין שיש מחמירים בדבר, ולדעתו יש להחמיר היכן שאפשר כאשר אין הפסד בדבר.

אולם, בפתחי תשובה הובאה דעה שונה:

עיינ בתשובת נודע ביהודה (יו"ד סימנים מג נז), שכתב דאף הרשב"א דמצריך בירור, היינו דווקא היכא דיכול לברר שני הספיקות ולא ישאר לנו שום ספק, אבל אם אפילו אחר הבירור אכתי לא יבורר לנו רק ספק אחד והספק השני אי אפשר לברר, רק דממילא יהיה אסור מחמת ספק דאורייתא, בזה אין צריך לברר... וכן כתב בשו"ת רבי עקיבא איגר סי' עז... (פתחי תשובה שם, ס"ק לה)

הנודע ביהודה סובר, שבירור ספק צריך להיעשות רק אם אחרי הבירור לא ישאר כלל ספק. אם ישאר ספק גם אחרי הבירור – לא חייבים לברר את המציאות.

אם ניישם את העמדות ההלכתיות הללו במקרה הנידון נוכל לסכם ולומר כך:

לפי הש"ך, הסובר שיש להחמיר ולברר את הספקות היכן שאפשר ואין הפסד בדבר, נראה שבימינו כאשר בדיקת האולטרה סאונד נעשית באופן שגורתי מטעם קופות החולים וללא עלות כספית לאישה בהיריון – אשת כוהן מעוברת לא תוכל להיכנס לאוהל המת מרגע שניתן לעשות בדיקה זו.

לעומת זאת, לפי דברי הנודע ביהודה וההולכים בשיטתו, נראה שאין צורך בכך, משום שבדיקה זו תברר רק את מין העובר ולא אם הוא יהיה בר קיימא. לשיטתם, אף בימינו תוכל אישה זו לסמוך על דברי הרוקח והחתם סופר ולהיכנס לאוהל המת כל עוד היא אינה יודעת את מין העובר.

מיעוט המצוי

ראינו לעיל את דברי החתם סופר שטען שהיתרו של הרוקח לאשת כוהן מעוברת להיכנס לאוהל המת אינו מבוסס על ספק ספקא, כי אם על דין רוב. והנה, אם ננקוט כדבריו, הרי האפשרות שהעובר הוא זכר בן קיימא היא סבירה, וניתן להגדירה כמיעוט המצוי.⁵ גם אם נסבור שניתן להתייחס למצב זה כספק אף ללא בירורה של המציאות בפועל, כדברי הנודע ביהודה, ייתכן שכאן הדין שונה. בתחומים הלכתיים שונים, למשל בדיקת בהמות כדי לוודא שאינן טרפות ובדיקת פרות מחרקים, אנו יודעים שיש חובה מדרבנן לברר את המציאות ולא לסמוך על כללים להכרעת ספקות.

5. מקובל לומר שיותר מעשרה אחוזים נחשב למיעוט המצוי. ראה למשל שו"ת משכנות יעקב (חלק א, יו"ד סי' יז) ושו"ת מנחת שלמה (חלק ב, סי' סג אות א).

כך, למשל, הדין בבדיקת טרפות בבהמות⁶ וחרקים בפרות.⁷ ואם כן רק אם נאמר שהדין מבוסס על ספק ספקא נוכל להקל ולא לבדוק.

קושיית הרדב"ז והמגן אברהם: העובר בלוע במעי אמו

הגמרא אומרת שדבר בלוע אינו נטמא:

אמר רבה: כשם שטומאה בלועה אינה מטמאה, כך טהרה בלועה אינה מיטמאה.

(חולין ע"א)

אם אדם בלע טבעת טהורה ונכנס לחדר שיש בו מת – הטבעת תישאר טהורה, למרות שהאדם עצמו נטמא.

הרדב"ז והמגן אברהם (שמ"ג, ס"ק ב) הקשו מדין זה על דברי הרוקח. לדבריהם, נחשב העובר לבלוע במעי אמו, ואם כן, הוא לא נטמא כלל בכניסתה של אמו לאוהל המת, וממילא מותר לה להיכנס אליו.

ואכן, הרדב"ז העמיד את דברי הרוקח במצב מסוים:

ומתוך פשיטות הדבר אני אומר, שמה שכתב הרב בעל ספר הרוקח איירי באישה שקרבו ימיה ללדת, וחיישינן שמא יוציא הולד את ראשו ונמצא שהוא כילוד ואינה טהרה בלועה, ותינוק בן יומו מטמא באהל, ומשום הכי כתב ז"ל דאפילו הכי לא חיישינן, דאכתי איכא ספק ספיקא... אבל כל היכא דאכתי לא נולד ולא הויא ליה חזקת חיות – אכתי איכא ספק ספיקא... (שו"ת הרדב"ז חלק א, סי' ר)⁸

נמצא, שאמנם סתם אשת כוהן מעוברת – יכולה להיכנס לאוהל המת אף אם אין ספק ספקא. אך כשתקפוה צירי לידה – לא תוכל להסתמך על היותו של התינוק בלוע ולהיכנס לאוהל המת, שכן הוא עתיד לצאת בכל רגע, והיא תוכל להיכנס רק על סמך דברי הרוקח או החתם סופר. כך פסק גם המשנה ברורה (שמ"ג, ס"ק ג).

תירוץ הברכי יוסף: עובר ירך אמו

החיד"א חלק על הרדב"ז על פי דברי הגמרא המחשיבים את העובר כחלק אינטגרלי מגוף האם:

-
6. ראה שולחן ערוך יו"ד ל"ט, א ובנושאי כלים.
 7. ראה שולחן ערוך יו"ד פ"ד, ח ובנושאי כלים.
 8. בעל הגהות נתיב חיים כתב על שאלת המגן אברהם תשובה דומה.

נשות כוהנים ובדיקות אולטרה סאונד

ומצאתי לאחד קדוש שרצה לחלק בין טהרה בלועה לנדרון זה... דהיכא שמת הולד או כיוצא אז אינה מטמאה טהרה בלועה, אבל הא דידן בעובר חי כיון דקיימא לן ד'עובר ירך אמו', אם כן כשאמו נטמאת גם הוא נטמא, ולהכי אתי עלה הרוקח למשרי מטעם ספק ספקא. (ברכי יוסף או"ח שמ"ג, ס"ק ד)

עולה מדבריו, שלולי דברי הרוקח לא תוכל האישה להיכנס לאוהל המת במשך כל הריונה. דיון על דברים אלו מובא בשו"ת בניין ציון. השואל, הרב פינחס שיפר, מקשה על דברי החיד"א ומתרצם:

לכאורה דבריו תמוהין, דאי נימא 'עובר ירך אמו הוא' א"כ דינו ממש כמו האם, דהוי ממש כמו חלק האם כמבואר בגיטין (כג ע"ב), וא"כ עדיין אינו צריך לטעם ספק ספקא, דבנות אהרן אינם מצווין על הטומאה!

אכן אחר העיון נראים דברי הברכי יוסף נכונים, דנהי דאמרינן: 'עובר ירך אמו הוא', מכל מקום אם זכר הוא – לא נחשב אותו כנקבה בשביל שהוא ירך אמו, וא"כ אם הוא זכר – שפיר מוזהר על הטומאה, דרק לעניין דלא יהיה בלוע נאמר: 'ירך אמו הוא'. (שו"ת בניין ציון החדשות, סי' צו)

לדעת הרב שיפר, ניתן להתייחס לעובר בשתי דרכים הנראות סותרות זו את זו – מצד אחד הוא חלק מאמו, אך מצד שני הוא זכר. בנקודה זו תוקף אותו המשיב, הרב יעקב עטלינגר:

אין סברא לומר כן, שהרי איך שייך לומר ד'ירך אמו הוא' ונחשב כזכר, דהוי ב' הפוכים... ומה שכתב הברכי יוסף... לענ"ד כוונתו: כיון דעובר ירך אמו הוא, א"כ נטמא עם אמו; ואף דאז ליכא איסור כיון דנחשב כנקבה, מכל מקום כשילד והופרש מהאם ונעשה זכר הרי נשאר בטומאתו... וא"כ הרי טמאה בן קטן למפרע, לכן הוצרך הרוקח הטעם דספק ספקא הוא. (שם)

לדברי בעל הבניין ציון, העובר – כחלק אינטגרלי מגוף האם – נטמא יחד עם אמו, בהיכנסה למבנה שיש בו מת. כל עוד העובר הוא חלק מאמו אין בכך כל בעיה, שכן אין על האם איסור להיטמא למתים. אמנם, טומאתו של העובר ממשיכה גם כשהוא נולד והופך לאישיות נפרדת משלו. כאן טמונה, לדעת הבניין ציון, הבעיה ההלכתית שממנה חשש הרוקח, שכן התברר למפרע שבבואה של האם לאוהל המת במהלך הריונה, גרמה לטומאה אסורה של תינוקה הכוהן! הואיל וכך, אילולי היתרו של הרוקח היינו אומרים שאסור על האם המעוברת להיכנס לאוהל המת.

תירוץ האבני מילואים: העובר אינו בלוע

הגמרא ביבמות (עח ע"א) פסקה שטבילתה של אישה בהיריון למטרת גיור מועילה אף עבור עובר, למרות שלכאורה מהווה גופה חציצה בין מי המקווה והעובר. הגמרא הסבירה שגוף האם לא נחשב לחציצה משום "דהיינו רביתה", כלומר: כך דרך הטבע של עובר לגדול. רק גוף זר יכול להיחשב כחציצה, ואילו גוף האם שבו גדל ומתפתח העובר, אינו נחשב לגביו לגוף זר וחיצוני. על פי גמרא זו טען האבני מילואים שדין טהרה בלועה אינו רלוונטי כלל לעניין אשת כוהן מעוברת:

מה שהקשה במגן אברהם דהא טהרה בלועה היא ולא מיטמא, נלענ"ד לפי מה דאמרינן ביבמות... "אמר רבא: נכרית מעוברת שנתגיירה – בנה אין צריך טבילה. ואמאי אין צריך טבילה... שאני עובר דהיינו רביתה", ופירש רש"י: "ולאו חציצה היא". הרי לפנינו דכיון דהיינו רביתה לא הוי חציצה, ועלתה טבילת האם לעובר, א"כ הוא הדין בנכנסה לאהל המת – נטמא גם העובר ולא הוי טהרה בלועה, דכשם שאין האם חוצצת לטהרה – הוא הדין לטומאה. (אבני מילואים פ"ב, ס"ק א)

לדברי בעל האבני מילואים, כיוון שהעובר לא נחשב כגוף זר בתוך גוף האם – הוא לא נחשב בלוע בה, וממילא הוא ייטמא כשהיא טיטמא. מכיוון שכך, אילולי היתרו של הרוקח, היה אסור על אשת כוהן מעוברת להיכנס למבנה ששוכן בו מת.

אך הקשה על דבריו הרב שמואל הלוי וזנר:

האבני מילואים כתב על קושיית המגן אברהם, דעובר באמת מטמא... ולא הוי טהרה בלועה... דברי האבני מילואים... הם נגד משנה שלמה (נידה ה', ג): "תנוק בן יום אחד מטמא בזיבה, ומטמא בנגעים, ומטמא בטמא מת". הרי מפורש דדוקא יום אחד, דהיינו לאחר הלידה, לא קודם שנולד. ועיין בספר משנה אחרונה במשניות שכתב כן בפשיטות, דהיינו טעמא דמשנתינו, דקודם לזה הוה ליה טהרה בלועה, ובאמת צריך עיון על כמה גדולים... איך לא שמו לב למשנה שלמה. (שו"ת שבט הלוי חלק ב, סי' רה)

תירוץ הקובץ שיעורים: אסור לכוהן להיות באוהל המת אף אם הוא לא נטמא

הרב אלחנן וסרמן תירץ את קושייתם של הרדב"ז והמגן אברהם באופן מקורי. לדעתו, אסור לכוהן להימצא באוהל המת, גם בנסיבות בהן לא ייטמא כלל:

אולי יש לומר לדעת הסוברין דכהן אסור בגוסס, אף דלכוליה עלמא גוסס אינו מטמא עד שתצא נפשו, ומוכח מזה, דהא דכהן אסור להיות באהל המת הוא אפילו היכא דאינו נטמא כלל. וא"כ אפשר לומר דהא דטהרה בלועה אינה מיטמאת, אין הטעם

משום שאינו באהל המת, אלא אע"ג שהוא באהל המת – גזירת מלך היא שאינו נטמא, אבל לא שייך להתיר בכהן בשביל זה. (קובץ שיעורים חלק ב, סי' מא)

הרב וסרמן הוכיח את דבריו מכך שאסור לכוהן להימצא במבנה שיש בו גוסס, למרות שבעצם הימצאותו שם אין הוא נטמא כל עוד הגוסס לא נפטר. בהתאם לזה, טוען הרב וסרמן, אפשר לומר שעובר כוהן, אף שאינו נטמא כיוון שהוא בלוע, אסור לו לשהות באהל המת. דברים דומים כתב גם הרב חיים עוזר גרודזנסקי (שו"ת אחיעזר חלק ג, סי' סה אותיות ה-ו).

קושיית החתם סופר: האם עובר ברחם נחשב לכוהן?

הרוקח והש"ך הניחו שאף בהיותו ברחם אמו נחשב העובר כוהן. הנחה זו אינה מוסכמת. יש מהאמוראים האומרים במפורש שעובר במעי ישראלית שנישאה לכוהן "זר הוא" (יבמות סז ע"א).⁹ לכאורה שיטה זו מתבססת על ההלכה ש"עובר ירך אמו",¹⁰ ולכן כמו שאמו של העובר היא ישראלית ולא כוהנת, כך ייחשב גם עובר. סברה זו כתב החתם סופר:

אי נימא "עובר ירך אמו", אם כן נימא: "עובר במעי זרה זר הוא" כיבמות (סז ע"א), וכן פסק רי"ף שם. ואפילו היא כהנת בת כהן, מכל מקום לענין טומאות כוהנים "בני אהרן" כתיב, ולא: 'בנות אהרן', וכיון שעובר ירך אמו הוא, הוה ליה כהנת דאינה מוזהרת על הטומאה. (שו"ת חתם סופר חלק ב, יו"ד סי' שנד)

אם כן, לפחות מצד הדין, כלל אין איסור להכניס עובר לאוהל המת, שכן הוא אינו כוהן. אולם סברת החתם סופר לא התקבלה על דעת הכול.

הרב משה שטרנבוך כתב בשם הגר"ז סולובייצ'ק שגם עובר במעי אמו נחשב לכוהן לעניין איסור טומאה למת, וממילא אסור לטמא אותו. לדעתו, אין להבין כפשוטם את דברי הגמרא ביבמות, שעובר במעי אמו נחשב לזר, אלא הוא נחשב לזר רק בהקשר הנקודתי בו עוסקת הגמרא שם:

האחרונים תמהו: הלוא בפרק ז' דיבמות לענין תרומה אמרינן: "עובר במעי זרה זר הוא", ואם כן באשת כהן מעוברת הולד זר ומותר?
ותירץ מרן הגאון ר' יצחק זאב סולובייצ'ק זצ"ל (הגאב"ד דבריסק) דהא דאמרינן: "עובר במעי זרה זר הוא", אין הכוונה שהוא זר כמשמעו, רק כשם שבת כהן לישראל

9. עיין בהרחבה בנושא זה באנציקלופדיה התלמודית, ערך כהן, אות ב, ד"ה עובר.

10. ראה שו"ע (יו"ד ט"ז, ז, י): "מותר לשחוט את המעוברת, עובר ירך אמו".

נקראת 'זרה', ומכל מקום בראשית הגז הרמב"ם פוסק שהוא שלה, גם כאן "עובר במעי אמו זר הוא", היינו: לתרומה דוקא נקרא 'זר', אבל בעצם הוא בקדושת כהונה, ואם כן אסור לטמאותו, ונשאר עיקר הטעם כרוקח, שיש ספק ספקא, אבל כאן דנתברר שהוא זכר – אסור לטמאותו...

אמנם דברי האחרונים צריכים ביאור: מנא להו דבעובר יש אסור טומאת כהן, והלוא עדיין אינו אדם לאסורים? ונראה בביאור דבריהם: כיון שאם נטמא כשהוא עובר הוא טמא גם כשילד, כהאי גוונא שפיר מוזהרין עליו כשהוא עדיין עובר, והעירוני שכעין זה כתב בבנין ציון החדשות סי' צו. (תשובות והנהגות חלק א, סי' תרעט)

הלכה למעשה

כניסה לאוהל המת כשידוע שהולד זכר

בזמננו, רוב הנשים ההרות עוברות בדיקות אולטרה סאונד היכולות לברר את מין העובר. אם התברר לאשת כוהן מעוברת שהיא נושאת ברחמה זכר, נכנסו למחלוקת האחרונים בהסבר הרוקח. לפי הברכי יוסף ודעמיה אסור לה להיכנס לאוהל המת, שכן אין כאן ספק ספקא. לדעת הרדב"ז, לעומת זאת, מותר לה להיכנס לאוהל המת כל זמן שלא קרבו ימיה ללדת.

אחרוני זמננו נחלקו כמי לפסוק. הדעה הרווחת באחרונים היא כרדב"ז. כך למשל פסקו הרב וזנר (שבט הלוי חלק ב, סי' רה; חלק ו, סי' קעה) והרב שטרנבוך (תשובות והנהגות שם). לעומתם, כתב הרב מנשה קליין שיש להחמיר בדין זה:

ומיהו אם לאיזה סיבה הלכה כבר ונתברר לה שהולד זכר, אין לה ליכנס לכתחילה לכל מקום טמא שהכהנים אסורים להכנס; והגם שיש חולקין מכל מקום למה לן ליכנס בדוחקים אחר היתרים? (שו"ת משנה הלכות חלק טז, סי' קיד)

כניסה לבית חולים כדי ללדת כשידוע שהולד זכר

נמצא, אם כן, שלדעת כולם אסור לאישה זו ללדת סתם כך באוהל המת. לעניין לידה בבית חולים שמצויה בו טומאת מת נכנס שיקול נוסף – השיקול הרפואי. בהתאם לדעה הרווחת בעולם הרפואה, פוסקים רבים סברו שכדאי ללדת בבית חולים משום פיקוח נפש, ומשום כך סייגו את האיסור. כך, למשל, הובא בשם הרב יוסף שלום אלישיב:

ואם מתברר שעוברת זכר – להעדיף להיכנס ללדת בבית חולים איפה ששומרים על דיני טומאת כהן. וזה דוקא כשקיימת בפניה האפשרות לבחור בין בית חולים

נשות כוהנים ובדיקות אולטרה סאונד

שמקפידים שם על הלכות טומאת כהן ובין בית חולים אחר.
(נשמת אברהם מהדורה שנייה, כרך א, סי' שמ"ג, עמ' תקצו)

דהיינו, האיסור קיים רק אם יש בית חולים זמין שבו לא קיימת הבעיה. בשם הרב יהושע נויבירט נאמר אף היתר רחב יותר:

ואמר לי מו"ר הגאון הרב יהושע נויבירט שליט"א שהדין נכון (שאשת כהן תעבור בדיקת אולטרה-סאונד) רק אם אין היא דוקא מקפידה ללדת ע"י רופא מסוים או בית חולים מסוים מטעם שיותר סומכת עליהם (ולא מטעם חיסכון כספי), כי אז מותר לה להיכנס שם ללדת אפילו כשיודעת שעוברת זכר ושאינן מקפידים שם על הלכות טומאת כהן. (שם, עמ' תקצה)

הרב נויבירט מתיר את האיסור אף כשיש בית חולים אחר, אלא שהיולדת מעדיפה משיקולים רפואיים ללדת דווקא בבית חולים בו קיימת הבעיה.

הרב שטרנבוך גם הוא כותב כדברי הרב נויבירט, אך מוסיף שזוהי חומרה, כיוון שמעיקר הדין אין לאישה איסור לטמא את הוולד, שכן הפסוק ממנו נלמד האיסור לטמא כוהן קטן נאמר רק לזכרים ולא לנקבות:

אף שלענ"ד דברי האחרונים צריכים ביאור: מנא להו שבנות אהרן מצוות על טומאה, לא לטמאות קטן, והלוא "אמור...ואמרת" [= "להזהיר גדולים על הקטנים"] בבני אהרן כתיב. ואף דהמטמא את הכהן, אפילו ישראל – לוקה, וכמבואר ברמב"ם פ"ג דאבל ה"ה, מכל מקום טומאה אינו שוה בכל, שאינה נוהגת בנשים, ועל כן אין בה איסור כלל גם לטמאות, ומותר לה ליכנס בכל אופן... וכיוון שהאחרונים התירו רק מדין ספק ספקא... דעתי להחמיר כשמלאו ימיה, לא ליכנס כשאין בזה צורך או חשש לפיקוח נפש, והיינו שמצפה ללדת שם ועדיף לה שם. (תשובות והנהגות שם)

הרב וזנר העצים את ההיתר הנזכר, והוסיף שכלל אין איסור בכניסה לבית החולים אף כשקרבו ימיה ללדת:

להלכה, אין איסור לעשות פעולת היתר עכשיו אשר בסופה של דבר יצמח מזה דחית דין תורה מכת פקוח נפש – והכי נמי נראה בדין, דכיון דחושבים זה כהיום בכל העולם למניעת סכנה ופקוח נפש ללדת בבית חולים דוקא אשר שם שכיחא יותר רופאים ותרופות, אין בידינו למנוע אותם מזה. ואפילו נימא דאפשר לעשות כזה גם מחוץ לבית החולים, מכל מקום כיון שהולכים לשם בעוד שאין איסור טומאה על העובר על פי דברי הרוקח ומג"א הנ"ל, ונהי דעל ידי שאחר כך הם שם נצמח מזה דע"י שהלידה שם, וע"י שהכניסו עצמם לזה אנו דוחים איסור טומאה מפני פקוח

נפש, מכל מקום פקוח נפש הוא דדוחה דשוב קשה להם לצאת, ומה שעושים –
בהיתרא עושים... (שבט הלוי חלק ב, סי' רה)

לדבריו, אנו פוסקים כרדב"ז והנתיב חיים, שהרוקח נזקק לספק ספקא דווקא בסמוך ללידה. פוסקים אלו דיברו על סתם אוהל המת, שאסור להיכנס אליו משום שהוולד ייטמא לאחר לידתו. אך לבית חולים מותר להיכנס, כיוון שכשיטמא הוולד לא יהיה בכך איסור, שכן מקובל שמשום פיקוח נפש על הלידה להיות בבית החולים.

מכל מקום, הסכימו כולם, שלאחר הלידה, כשאין חשש רפואי – יש להוציא את התינוק מבית החולים, כשם שכתב הרב ווזנר:

ומ"מ מודינא כשעברו ימי הסכנה שלה שמצוה לפנות אותם משם שלא להוסיף טומאת מת להנולד. ובהא גופא אין הדבר ברור, כיון שעד ז' ימים היא על כל פנים בחזקת חולה אולי לא שייך כלל גדר להזהיר גדולים וכו', ורק על האב שייך גם אז. (שם)

האם יש חובה לברר את מין הוולד?

האם נשות כוהנים מחויבות לעבור בדיקה זו כדי לדעת את מינו של העובר? אולי עדיף להימנע מברור זה ובכך יתאפשר להן להסתמך על הספק ספקא של הרוקח?

כפי שראינו לעיל, על פי דברי הרוקח הדבר תלוי במחלוקת האחרונים לגבי החיוב לבדוק במקרים של ספק ספקא, ולשיטת החתם סופר נראה שקיים חיוב לבדוק.

על פי דברי שבט הלוי שהובאו לעיל, נראה שאין צורך בבדיקה זו, כיוון שכמעט לא קיים מצב בו יש לכך השלכה מעשית.

הרב ד"ר אברהם-סופר אברהם (נשמת אברהם שם עמ' תקצה-תקצו) הביא כמה אחרונים שעסקו בנידון זה: הרב אלישיב פסק, שראוי שאישה כזו תברר את מין העובר. מנגד הרב נויבירט אמר שעדיף שהיא לא תדע את מין העובר, וכך תוכל לסמוך על הספק ספקא של הרוקח.¹¹

11. ראה תורת היולדת (פרק נז הערה ב) שם כתב הרב יצחק זילברשטיין: "מסתבר דאינה חייבת להיבדק באולטרסאונד כדי לדעת שהעובר זכר".

ובאסיפת יצחק ("ד חשון תשס"ח) הביא שאלה שנשאל הרב זילברשטיין: "ראיתי בספר תורת היולדת (פ"ז, הערה ב') בעניין אשת כהן שאינה חייבת להיבדק באולטרסאונד כדי לדעת

הרב מנשה קליין גם הוא פסק כרב נויבירט, שהאישה אינה צריכה לברר את הספק. בתשובתו מגלה לנו הרב קליין את השקפתו העקרונית של בשאלת השימוש באמצעים טכנולוגיים ומדעיים כדי לברר ספקות הלכתיים:

ומכל מקום בדידן נלענ"ד פשוט דאין צריך ללכת לרופא ולעשות אולטרה סאונד לברר מה שתלד, ואין לנו להיכנס בדרכים כאלו. והגע עצמך: כל העולם שותין חלב מבהמה שנחלבה, ולאכלה אסור אפילו לאחר שנשחטה עד שיבדקו הריאה, משום דשכיח בה טריפות. והנה בזמנינו שהמציאו עקס-רעיו בלע"ז [= קרני רנטגן] ואפשר לברר על כל בהמה אם היא טרפה, ואם יש סרכות בריאה וכיוצא בה, וא"כ היאך סומכין ושותין חלב מבהמות מכח רוב, הרי יש ביד הפארמער [= האיכר] לעבור כל בהמות שלו בעקסריי [= ברנטגן], ולראות אם יש לה סרכות לא ישתו החלב ממנה ואם אין לה סרכות ישתו החלב? ... ועל כרחך, כיון שהתורה אמרה דאזלינן בתר רוב בהמות שבעולם, ורוב בהמות שבעולם כשרות הן, סומכין על הרוב ואין עושין בדיקות, וכן בהרבה ענינים. (שו"ת משנה הלכות שם)

שהעובר זכר. האם הוא הדין אם כבר לקח אולטרה-סאונד אין צריך לשאול הרופא אם העובר זכר, או שזה ספק שאפשר לבררו בקל וצריך לברר? ותשובת הגר"י זילברשטיין: "אם כבר עשו את האולטרה-סאונד יש לשאול את הרופא אם זה זכר, כי בקל ניתן לברר". וראה עוד (שם, י"א תשרי תשס"ח) שהביא שאלה שנשאל הרב חיים קנייבסקי: "שאלה: במשנה ברורה כתב שאשת כהן מעוברת מותרת להיכנס באהל המת משום ספק ספיקא, והיום שאפשר לברר בקל (ע"י אולטרה-סאונד), האם צריך לברר? ותשובת הרב קנייבסקי: "אין צריך". והביא שם (כ"ח חשון תשס"ח) שאלה נוספת שנשאל הגר"ח קנייבסקי: "הרב כתב לי שאשת כהן מעוברת "אינו צריך ליקח אולטרה-סאונד לברר אם הוא זכר. אם כבר עשו האולטרה-סאונד, האם חייב לשאול הרופא אם הוא זכר"? ותשובת הגר"ח קנייבסקי: "אין חייב".